

УДК 342.4 (=512.145) «1917/1918»

ПОЛОЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСТИТУЦІЇ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ 1917 РОКУ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ Ч. ЧЕЛЕБІЄВА

Ольга ПАСЕЧНИК,

викладач кафедри господарського і екологічного права
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

SUMMARY

This article analyzes the National Constitution of the Crimean Tatar people, which in main directions met the new challenge of state building at that time. The author examined the general provisions of the National Constitution of the Crimean Tatar people. Based on the analysis of scientific publications, the author stressed the importance of Ch. Chelebiev as the developer of the conceptual stipulations of Constitution, and to the process of state building during this period as well. On the basis of the analysis of the political processes of that time the author's specified the causes of the negative historical destiny of the National Constitution of the Crimean Tatar people.

Key words: National Constitution, Crimean Tatar people, state building, Crimean Tatar community.

АННОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу Національної Конституції кримськотатарського народу, яка в основних напрямках відповідала новим завданням державного будівництва того часу. Автор дослідив основні положення Національної Конституції кримськотатарського народу. На підставі аналізу наукових публікацій автор підкреслив вплив Ч. Челебієва як розробника концептуальних положень Конституції на процес державотворення в зазначений період. На основі аналізу політичних процесів того часу автором визначені причини негативної історичної долі Національної Конституції кримськотатарського народу.

Ключові слова: Національна Конституція, кримськотатарський народ, державотворення, кримськотатарська громада.

Постановка проблеми. Актуальність теми статті обумовлена тим, що на сучасному етапі становлення української демократії особливого значення набуває вивчення досвіду з питань процесів державотворення минулого, що відбувалися на території нашої держави. Вивчення положень Національної Конституції кримськотатарського народу є особливо цікавим для вітчизняної правової науки й необхідними з точки зору набуття практичного досвіду щодо питань удосконалення чинного законодавства з урахуванням національних інтересів народів, що мешкають на території нашої держави. Тема статті виконана як частина наукової теми Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського «Вивчення етнокультурних проблем депортованих народів і малих етнокультурних спільностей у Криму» № 0197V000422 та теми наукових досліджень кафедри історико-правових дисциплін та основ правознавства Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського «Автономістські ідеї політико-правової думки кримських татар» № 0105004132.

Серед сучасних представників історико-правової науки, які досліджували питання правової культури етнічних спільнот Криму слід відзначити таких вчених, як А. Бочагов, В. Ганкевич, А. Зарубин, В. Зарубин, О. Копиленко, В. Пашеня, О. Тимошук, П. Таран та

інших. Вперше всебічний науковий аналіз Національної Конституції кримськотатарського народу було здійснено в монографіях О. Копиленко [1], О. Тимошука і П. Тарана [2]. Проте питання щодо основних положень Національної Конституції кримськотатарського народу у контексті реалізації політико-правових поглядів та до робок Ч. Челебієва, досліджені досить фрагментарно. Все це підкреслює актуальність обраної теми статті.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні місця і ролі Ч. Челебієва в процесі розробки Національної Конституції кримськотатарського народу.

Для досягнення зазначеної мети в процесі написання статті автором вирішувались наступні завдання:

- розглянути політико-правові ідеї Ч. Челебієва з питання державотворення;
- проаналізувати основні положення Національної Конституції кримськотатарського народу;
- визначити основні причини негативної історичної долі Національної Конституції кримськотатарського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конституція Демократичної Кримської Республіки знаменувала собою новий період у розвитку проектів державного облаштування Криму. Вперше це державне

утворення було проголошено не лише як політичний, а й як територіальний суб'єкт, що має певну територію в межах Кримського півострова.

Ці проекти зводилися до типової схеми державотворення на зразок Турецької конституції, але враховували суттєві відмінності структури державності в Росії і суспільстві в Криму та найсуттєвіші досягнення практики світового конституціоналізму на той час. Серед них варто перш за все звернути увагу на визначення основних державних засад Криму, що проголошувався республікою за формою правління і демократичним типом політичного режиму. Про форму державного устрою Криму безпосередньо в Конституції не йшлося. Проте відсутність навіть згадки про автономний устрій у складі Російської федерації свідчить про чітку орієнтацію Ч. Челебієва на державний суверенітет півострова, який був започаткований в кримськотатарській Конституції. До того ж ст. 7 Конституції фіксувала визнання Курултаєм «повної незалежності законодавчої, виконавчої, судової влади так само, як і врахування кожної з них в системі національного самоуправління» [3, с. 22]. З цього можливо припустити, що кримськотатарська державна ідея не заперечувала ні унітарний, ні федеративний устрій проголошеної Курултаєм Демократичної Кримської Республіки. Разом з тим ст. ст. 12-14 Конституції залишають право остаточного вирішення державних засад Криму за Установчими зборами всіх його мешканців, тому Курултай відразу зобов'язав «Татарський парламент у найкоротший термін забезпечити їхнє скликання» [3, с. 24].

Новим принциповим нововведенням стала ідея про гарантії непорушності правового положення Кримськотатарської автономії у складі Демократичної Кримської Республіки. Ця ідея стала значним кроком на шляху до концепції суверенності Кримськотатарської автономії і є одним із найбільших теоретичних досягнень політико-правової спадщини Ч. Челебієва. Другим досягненням стало вперше сформоване універсальне бачення відносин національно-культурної автономії з Демократичною Кримською Республікою у правовому, політичному, етнічному і навіть у психологічному вимірах. І, нарешті, ще однією важливою особливістю стала поява разом із кримськотатарськими органами національного самоврядування вищого законодавчого органу Демократичної Кримської Республіки – нового юридичного суб'єкта – Кримськотатарського парламенту.

Вищим законодавчим органом проголошувався за ст. 2 Конституції «постійний Парламент (Меджліс-і-Мебусан), що обирався всім населенням (жінками і чоловіками) на підставі вільних, рівних, прямих виборів під час таємного голосування» [3, с. 22].

Термін законодавчих повноважень Меджлісу визначався в три роки. Депутати обиралися за мажоритарною системою, норма представництва складала один

від 5000 – 7000 виборців. Але тимчасово, посилаючись на політичні умови в регіонах колишньої Російської імперії, Курултай вирішив всенародні вибори не проводити, утворити Парламент терміном на один рік з числа своїх прибулих на засідання депутатів. Черговість скликань парламенту встановлювалася самим Меджлісом, позачергове засідання мало відбуватися за зверненням до Президії більше ніж третини депутатів. Зазначалося, що функцією Парламенту було видання законів, «які стосуються наукових, релігійних, юридичних, військових, фінансових, політичних, а, при необхідності, комерційних, землеробських, індустріальних проблем кримськотатарського народу» [3, с. 22]. Для кожної з цих сторін діяльності передбачалося створення парламентських комісій.

Здійснений нами аналіз наступних статей Конституції дає змогу твердити, що відносини між Загальнокримським парламентом і Кримськотатарським парламентом як юридичних суб'єктів, в ієрархії представницьких органів мали досить не конкретне розмежування своїх повноважень. Зазначимо, що Конституція Демократичної Кримської Республіки лише в загальних рисах унормувала підпорядкування Загальнокримському парламенту Кримськотатарського парламенту – Меджліса.

Окремим блоком в Основному законі кримських татар сформульовані правові конструкції про духовну сутність людини, її права, співвідношення людини суспільства і держави. За зразок були взяті деякі тогочасні європейські конституції, у результаті чого ці норми Конституції відповідали тогочасному рівню демократичного суспільства, за деякими конституційними нормами навіть випереджали їх. Наприклад, у ст. 18 зазначалося, що «Курултай проголошує абсолютну рівність жінок і чоловіків та доручає Парламенту прийняти стосовно цього спеціальний закон» [3, с. 25]. Більш детально конкретизовано таку рівність у нормі, що визначає порядок виборів до вищого законодавчого органу.

Свідченням існування ще одного концептуального бачення характеру Демократичної Кримської Республіки є правові норми, які визначали структуру і функціональні повноваження вищого виконавчого органу влади.

Так, виконавча гілка влади Демократичної Кримської Республіки була визначена Конституцією у формі Ради директорів національного самоуправління. Рішення про створення та затвердження персонального складу вищого виконавчого органу було безпосередньо прийнято на засіданні Курултаю. Директорія складалася з профільних відділів та управлінь або дирекцій – мюджорлюк даирелер, очолюваних відповідними директорами. Для кожної з дирекцій Конституцією визначалися свої функції.

Повноваження дирекції просвіти – Маариф ідареси – охоплювали загальне керівництво національною

освітою кримських татар, організацію шкіл, медресе, мектебе, культурно-просвітницьких і наукових закладів. Разом з тим ці статті Конституції визначали і зміст діяльності дирекції просвіти, який полягав у тому, щоб формувати «розумне відношення татарського народу до всіх шкіл, медресе, культурно-просвітницьких і наукових закладів, належних до компетенції Демократичної Кримської Республіки, і спільно з вибірними науковими установами розробляти проекти автономізації всієї справи науки і просвіти» [3, с. 23].

Таким чином, зазначені норми Конституції юридично реалізували політичну програму партії «Міллї-Фірка» в галузі національної освіти, не виходячи за межі тимчасового законодавства, яке діяло в Криму до запровадження радянської системи законодавства.

Конституція Демократичної Кримської Республіки вперше встановила правовідносини у релігійній галузі. На відміну від попередніх нормативно-правових актів, був створений орган у статусі окремого міністерства, а саме Дирекції релігійних справ – Диніє ідареси. Також визначені його конституційні повноваження. Міністерство повинно було, «спираючись на магометанське релігійне право – шаріат-і-мухамеїє, займатися питаннями віри та віросповідання татарського народу, сприяти укріпленню культури і розповсюдженню ісламської релігії» [3, с. 23].

Зміст наведеної норми дає змогу зробити наступні висновки:

- наявна загальна тенденція до збереження внутрішньої системи норм шаріату в суспільному житті кримськотатарської громади;
- реформа управління релігійними справами мусульман Криму здійснена правовим конституційним шляхом.

Конституція певною мірою юридично регламентувала економічну діяльність кримськотатарського населення. С цією метою в структурі уряду була створена Дирекція фінансів і вакуфних земель – Маліє ве вакуф ідареси і виділено окремий структурний підрозділ у формі особливого відділу земельної (вакуфної) реформи, що розробляв заходи для покращення становища кримських татар, проживаючих в сільській місцевості і на вакуфних ділянках.

На Дирекцію фінансів і вакуфних земель покладалася обов'язки підготовки національного бюджету, контролю за його виконанням, організація збору податків. Конституція чітко виписувала процедуру створення національного бюджету від формування до його затвердження на засіданні кримськотатарського парламенту.

Однак найбільш детальною за регламентацією, на наш погляд, залишалася діяльність Дирекції юстиції – Адліє ідареси, яка створювалася замість муфтіяту – Муфтіюлюк. Конституція юридично делегувала всі повноваження муфтіяту – Дирекції юстиції в галузі цивільного права «на підставі шаріату, національних

звичаїв, традицій громадського життя і звичаїв». Разом з тим проаналізовані статті Конституції свідчать про відсутність узгодження правового механізму кримськотатарського законодавства з нормами цивільного права загальноросійського законодавства.

Ще однією новелою в галузі національного державного будівництва стало конституційне оформлення міністерства зовнішніх відносин – Хариджіє ідареси. До складу цієї Дирекції входили три відділи: відносин органів національного самоврядування кримських татар з міськими і земськими органами; зв'язків з військовими справами і військової повинності; зовнішніх політичних, економічних та соціальних зв'язків з іншими народами.

У Конституції були відсутні норми прямої дії, які регулювали правовий статус силових міністерств.

Щодо регламентації їхньої діяльності Конституція передбачала лише ухвалу додаткового законодавства. Так ст. 8 констатувала, що для «упорядкованого і систематичного управління національними справами кримськотатарського народу» передбачалися «особливі управління (діари) із забезпечення виконання окремих національних завдань на підставі спеціально вироблених законів» [3, с. 23].

Конституцією передбачалося створення двох керівних робочих органів для оперативного управління державними справами. Перший із них Баш мүдюрлюк – Президія Ради директорів – був вищим розпорядчим органом уряду. У його компетенцію входило тлумачення законів, прийнятих парламентом, ухвала рішень з поточних політичних, економічних та культурних проблем. Другий робочий орган Ідаре-і-Міллїє Рейслиги – Президія національного уряду мала контролювати «дотримання і виконання прийнятих законів у різних галузях національного самоуправління, забезпечення гармонійної взаємодії в роботі всіх дирекцій і втілення в життя національних ідеалів» [3, с. 23-24].

Проаналізовані статті свідчать про динамічний розвиток кримськотатарського конституційного процесу у напрямку створення парламентської республіки, в якій під час наявності реальної незалежності гілок влади законодавча влада мала визначальний вплив на виконавчу. Кожна дирекція подавала до парламенту на затвердження підготовлені власні законопроекти в галузі її діяльності. До того ж керівники дирекцій призначалися Президентом національного уряду виключно з числа депутатів парламенту. Сам же Голова уряду призначався за рішенням більшості Меджлісу і був підзвітним лише перед парламентом [3, с. 22-25].

Отже, прийняття Курултаєм Конституції Демократичної Кримської Республіки засвідчило про створення автономного політико-територіального утворення з врахуванням регіональних особливостей Криму і засвідчило практичну реалізацію здобутків кримськотатарської політичної та правової думки, виразником яких став Ч. Челебієв.

Окремі науковці звертають увагу на суперечливість окремих статей Основного закону кримських татар. Зокрема, у монографії відомого дослідника історії державного будівництва в Криму О. Копиленка зазначається, що «між внутрішньотатарським призначенням Конституції та її претензією на те, щоб стати нормативною основою для життя усього півострову, існували істотні протиріччя» [1, с. 16].

Цілком погоджуючись з таким висновком автора, О. Тимошук і П. Таран вважають, що ця суперечливість має лише формальний характер [2, с. 138]. Ми підтримуємо цю точку зору. Адже з огляду на наведені історичні факти, які передували появі цієї Конституції, нагадаємо, що на I Всеросійському мусульманському конгресі, враховуючи етноконфесійну меншість татар у Криму, кримськотатарська інтелігенція відстоювала позиції не територіальної, а національно-культурної автономії. Саме ця ідея, на наш погляд, і була для кримськотатарської політико-правової думки ключовою, адже влітку 1917 р. Ч. Челебієв як лідер національного руху кримських татар здебільшого боровся за втілення в життя освітньо-культурних програм, декларував свою прихильність принципам єдності Росії. Його ініціатива утворення територіальної автономії виникла в інших політичних обставинах після захоплення більшовиками влади у Петрограді. При цьому запропонована Ч. Челебієвим кримськотатарська конституційна модель за своєю суттю залишилася декларацією основних засад національно-культурної автономії. Вона мала лише загальну форму основного закону з територіальною юрисдикцією, що було викликано як неспроможністю об'єднання різнополярних політичних сил на півострові у той час, так і відсутністю іншої «всекримської конституції».

Звідси й норма, закріплена в ст. 12 Конституції, що залишала право остаточного встановлення державної форми правління Установчим зборам, обраним усіма жителями Криму, а також зобов'язання Курултая татарському парламенту в найкоротший термін забезпечити їхнє скликання. Тобто Ч. Челебієв в кінцевому рахунку не претендував на виключну чинність цієї Конституції стосовно всього кримського населення. Подальші історичні події свідчать на користь такого висновку.

18 грудня 1917 р. в газеті «Миллет» було опубліковано Звернення (Прокламацію) кримськотатарського Національного уряду до громадян півострова, яким оголошувалося про введення до чинності Конституції Демократичної Кримської Республіки з метою «встановити та захистити в Криму мир і порядок, запобігти голоду, товарному дефіциту і припинити мародерство та грабунки». У Прокламації також зазначалося, що «кримськотатарський Національний уряд, визнаючи та поважаючи особисті і національні права кожного, вимагає від інших взаємної поваги своїх національних

прав. Він доводить до загального відома Національну Конституцію – Основний закон кримських татар, котрому кожний громадянин повинен слідувати і котрий кожний громадянин має поважати» [4].

Висновки. Таким чином, наприкінці 1917 р. в Криму стали існувати паралельно дві владні структури, що через свої установчі представництва оголосили про створення відповідних урядів – губернської Ради народних представників і кримськотатарської Ради національного самоуправління. Але, на відміну від першого уряду, Директорія кримських татар була створена відповідно до Конституції Демократичної Кримської Республіки.

Історична доля Національної Конституції кримськотатарського народу склалася вкрай негативно. Надзвичайна бурхливість динаміки політичних процесів в Криму наприкінці 1917 р. – першій половині 1918 р. унеможливила реалізацію Основного Закону кримськотатарського народу. Конституція була створена за дуже короткий термін – чотири місяці. Більшість концептуальних положень, розроблених Ч. Челебієвим, оформилися у відповідних нормах, виникли у ході швидких політичних змін на півострові, та були продуктом відсутності досвіду у практиці державного будівництва.

Ч. Челебієв був справжнім демократом. Ворог архаїчного духовенства та поміщиків-мурзаків, переконаний прибічник законності, загального, рівного, прямого і таємного виборчого права, говорячи сучасною термінологією – правової держави, поборник жіночої рівноправності, просвітник і реформатор [5]. Ці його політико-правові погляди були закладені у відповідних нормах Конституції, яка не однозначно була сприйнята реакційною частиною кримськотатарської інтелігенції.

На жаль, тогочасні критики конституційного проекту Ч. Челебієва із числа окремих членів Мусвиконкому, частини духовенства керувалися, на нашу думку, не професійними критеріями, а виходили з міркувань політичних. Саме тому, вони не помітили історичну перспективу правових ідей Ч. Челебієва, його виняткову повагу до закону, регламенту, порядку організації, увагу до узгодженості прав і обов'язків, повноважень різних органів і посадових осіб тощо.

Список використаної літератури

1. Копиленко О. Автономна Республіка Крим: проблеми правового статусу / Копиленко О. – К., 2002. – 342 с.
2. Тимошук О., Таран П. Кримськотатарська політико-правова думка кінця XVIII – початку XX ст.: особливості генезису та автономістські процеси еволюції / Тимошук О., Таран П. – Харків : Видавець СПДФ Вапнярчук Н. М., 2004. – 176 с.
3. Крымскотатарское национальное движение / [сост. М. Губагло, С. Червонная]. – М., 1992. – Т. 2. Документы, материалы, хроника. – 339 с.
4. Миллет. – 1917. – № 6. – С. 15–18.
5. Крымский комсомолец. – 1998. – № 10. – С. 35–38.